

пу набула рис президентської. Одна з ключових ролей у тому, як український політиком виробляв форму державного устрою України в окреслений період, належить І. Мазепі. Його ідея побудови української незалежної, правової, демократичної парламентської республіки західноєвропейського зразка назавжди закарбувалися в історії політичної думки того періоду.

1. Вісник Української Народної Республіки. — 1919. — 7 лютого. — Ч. 4.
2. Лешкович Н. Становлення державності в Україні / Лешкович Н. — К. : Альтернативи, 2000. — 360 с.
3. Політична історія України ХХ ст. : У 6 т. / Редкол. І. Ф. Курас (голова) та ін. — К. : Генеза, 2002–2003. — Т. 2. Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920) / В. Ф. Солдатенко (кер.), В. Ф. Верстюк. — 2003. — 488 с.
4. Робітнича газета. — 1919. — 14 січня.
5. Робітнича газета. — 1919. — 18 січня.
6. Робітнича газета. — 1919. — 19 січня.
7. Робітнича газета. — 1919. — 15 вересня.
8. Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис / Солдатенко В. — К. : Либідь, 1999. — 975 с.
9. Українська революція і державність (1917–1920 рр.) // Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. — К. : Парламентське вид-во, 1998. — 284 с.
10. Феденко П. Ісаак Мазепа. Борець за волю України / Феденко П. — Лондон : Наше слово, 1954. — 228 с.
11. Феденко П. Ісаак Мазепа в житті і політиці / П. Феденко // Ісаакові Мазепі на вічну пам'ять. — Мюнхен — Лондон : Наше слово, 1973. — С. 5–63.
12. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. В 4-х т. / Христюк П. — Відень, 1921–1922. — Т. 4. — 192 с.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління в Києві. — Ф. 4453. — Оп. 1. — Од. зб. 15. — Арк. 7.
14. Там само. — Оп. 1. — Од. зб. 16. — Арк. 15–113 зв.
15. Там само. — Оп. 2. — Од. зб. 36. — Арк. 86.
16. Там само. — Од. зб. 10. — Арк. 101–104.
17. Яблонський В. Від влади п'ятьох до диктатури одного: Історико-політичний аналіз Директорії Української Народної Республіки / Яблонський В. — К. : Альтерпрес, 2001. — 160 с.

Т. Б. Бикова

УДК: 94(477.75)«1918–1919»

КРИМСЬКІ КРАЙОВІ УРЯДИ 1918–1919 рр.

В статті розглядається діяльність урядів, які існували на території Кримського півострова протягом 1918–1919 рр., їхні відносини з політичними силами, котрі боролися за владу в Україні — урядами Української Держави, більшовиками та Добровольчою армією.

Ключові слова: Кримський Крайовий уряд, Міллі-Фірка, С. Сулькевич, С. Крим, Українська Держава, Добровольча армія.

В статье рассматривается деятельность правительств, существовавших на территории Крымского полуострова в течение 1918–1919 гг., их отношения с различными политическими силами, боровшимися за власть в Украине — правительствами Украинской Державы, большевиками и Добровольческой армией.

Ключевые слова: Крымское Краевое правительство, Милли-Фирка, С. Сулькевич, С. Крым, Украинская Держава, Добровольческая армия.

The article discusses the activities of Governments, which have existed on the Crimean peninsula territory in 1918–1919, their relationships with the various political forces, which fought for power in Ukraine by the Ukrainian State, the Bolsheviks and Dobrovol'ca army.

Keywords: the Crimean Government, Milli-Firka, S. Sulkevich, S. Krym, Ukrainian State, Dobrovol'ca army.

Кримський півострів має довгу і непросту історію. Розташований на південь від азово-чорноморських степів, які впродовж тисячоліть були територією кочовиків, він являв собою природну нішу перепочинку для багатьох народів. Деякі з них затримувалися на півострові надовго, а для кримсько-татарського народу Крим став територією формування.

З іншого боку, Крим був об'єктом зазіхання багатьох імперій. У античні часи його населяли греки і римляни, у середньовіччі тут будували свої фортеці генуезці й турки, в нову добу Крим увійшов до складу Російської імперії, яку замінила Російська Федерація. Під час Другої Світової війни, коли Крим окупували солдати вермахту, в А. Гітлера з'явився маячний задум: приєднати кримські субтропіки до Німеччини, але не як колоніальне володіння, а як частину власної країни. У зв'язку з цим частиною Великої Німеччини мала стати вся територія Східної Європи між Кримом і східними кордонами його країни — Україна, Білорусь, Польща.

Історичні долі України і Криму перепліталися впродовж багатьох століть. Християнство прийшло з Візантії на українську землю через Крим. Мільйони наших предків потрапляли в Крим як невільники і звідси їх продавали в далекі краї. У XVIII ст. Крим і Південна Україна стали частиною Російської імперії. В кордонах імперії склалася економічна єдність півострова та її материкової частини — Північної Таврії. Коли Центральна Рада почала визначати кордони своєї держави, користуючись найбільш логічним і переконливим аргументом — переважанням на певній території українського населення, вона не включила Кримський півострів до складу УНР. Проте уряд гетьмана П. Скоропадського, який успадкував від Центральної Ради вже сформовану державу, пред'явив претензії на Крим, виходячи з критеріїв економічної доцільності.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб на основі системного аналізу архівних матеріалів, опублікованих документів та наукової літератури охопити повний спектр політичних процесів, котрі відбувалися в 1918–1919 рр. на Кримському півострові й впливали на формування на цій території національно-територіальних утворень.

В радянський період дослідження теми були різнопланові, в них зберігалося багато достовірного фактичного матеріалу, але на всіх лежала печатка заангажованості та перебільшення ролі більшовицької партії. Серед праць, де порушувалися проблеми, котрі ми розглядаємо, слід згадати масштабні роботи М. Бунегіна [4], А. Бочагова [2], Н. Надінського [18], І. С. Чірви [23].

Багато матеріалів друкувалося в періодиці. Проте через політику замовчування справжньої історії громадянської війни багато матеріалів, котрі виходили на сторінках газет і журналів, наводилися без імен авторів і будь-яких посилань на джерело, звідки було взято той чи інший вислів. Справжнє прізвище репресованого діяча автори статей або замінювали на ініціали, або зовсім опускали. Факти, які б висвітлювали справжні відносини між різними політичними партіями на півострові й виходили за рамки ідеологічної схеми «правильного» викладання історичних подій або сприяли формуванню «негативного» (тобто, правдивого) погляду читачів на «здобутки комуністичної партії», автори публікацій замовчували. Через такі дії постаї реальних учасників революції, громадянської війни та подальшого часу в Криму залишалися для радянських людей невідомими, а кількість «білих плям» у рідній історії була величезною.

Саме такою історіографічна ситуація залишалася до початку перебудови й політики гласності. Саме на зламі 80–90-х рр. почалася публікація раніше заборонених «антирадянських» мемуарів, спогадів учасників революційного руху, які під час цих подій відстоювали різні політичні погляди, з'явилися нові статті, брошури і книги, в яких проблеми, які ми розглядаємо, почали вивчатися. У цей час було закладено основу для наукових досліджень, котрі розпочалися після розпаду Союзу РСР.

Початок 1990-х рр. ознаменувався новим етапом у розвитку історичної науки. Демократичні перетворення позбавили історичну науку політизації та ідеологізації, що позитивно позначилося на дослідженнях. Це спонукало істориків звернутися до історичного досвіду: все життя країни почали вивчати під новим кутом зору. Згодом в історичній науці з'явилося багато принципово нових публікацій, проблематика яких була звернена до подій історії окресленого періоду.

Кінець 80-х рр., разом зі зміною політичного курсу в колишньому СРСР, призвів до появи нових підходів по всіх напрямках радянської історії. В науковій та періодичній літературі почалися широкі дискусії навколо заборо-

нених раніше тем. Завдяки зняттю заборони на використання раніше засекречених матеріалів з'явилася можливість по-новому висвітлювати процеси на території півострова. З багатьох авторів, праці котрих відтоді побачили світ, можна виділити братів Олександра й В'ячеслава Зарубіних [13, 14, 15], В. Возгріна [5], В. Корольова [17], В. Чумака [24, 25].

Таким чином, за тривалий час дослідники багато зробили для вивчення історії Криму досліджуваного періоду. Проте загальних історичних праць, де б комплексно розглядалася цілісна картина історії формування й функціонування Кримських Крайових урядів у 1918–1919 рр., досі не створено. Заповнити прогалину й покликана ця стаття.

Протягом року — з травня 1918 р. до червня 1919 р. — на півострові існували два склади Кримського крайового уряду. Проте реальну владу мали військові сили, котрі підтримували діяльність цих урядів і керували нею. Перший Кримський крайовий уряд (до осені 1918 р.), за спиною якого стояли німецькі війська, примітний перш за все намаганням створити на півострові самостійну державу. Щодо дій керівництва другого Кримського крайового уряду, яке спиралося на війська Антанти й Добровольчої армії, то воно, на відміну від першого, палко підтримувало ідею створення «єдиної та неподільної» держави. Окремо стояли українські та кримськотатарські рухи.

Слід зазначити, що під час існування на півострові більшовицької Республіки Тавриди, в Києві уряд Української Народної Республіки також плевав певні наміри щодо Криму.

Після жовтневого перевороту та початку протистояння з радянською Росією керівникам Центральної Ради довелося змінювати власні пріоритети. Федералістська спрямованість, котра панувала серед більшості українських політичних діячів, неодмінно мала кардинально змінитися. Спочатку серед представників українського національного уряду з'явилася думка про створення з різних організаційних утворень, котрі виникли на терені колишньої Російської імперії, своєрідного союзу. Так, у бесіді по прямому дроту між М. Поршем та С. Петлюрою, котра відбулася 20 грудня 1917 р., порушувалося питання про потребу в створенні «загальнодержавної влади спільними зусиллями Народної Ради, Генерального Секретаріату, урядів Сибіру, Молдавії, Криму, Південно-східного союзу і т. ін.». Ці пропозиції були надіслані до більшовицької Ради народних комісарів, але та «не побажала за необхідне навіть відповісти» [29, арк. 10–11].

Перебіг російсько-української війни, страхіття, котрі принесло «володарювання» військ Муравйова в Києві, повністю змінили ставлення керівників УНР до радянської Росії, її сателітів та власного місця й політичного статусу на уламках колишньої імперії. Федералісти тепер стали незалежниками. Все це призвело до того, що Центральна Рада змінила ставлення до Кри-

му та до його політичної належності. Тому, 14 лютого 1918 р. на засіданні Ради Народних Міністрів УНР було прийнято рішення погодитися на підписання миру з Росією лише за умови, що «Крим остається під впливом України» та «весь флот (також і торговельний) на Чорному морі належить тільки Україні» [27, арк. 25 зв.].

Після того як уряд УНР підписав 9 лютого 1918 р. Брестський мир з країнами Четверного союзу, українська державність отримала статус існування де-юре. Відтоді урядові діячі УНР почали офіційно обґрунтовувати політичну та економічну необхідність приєднання Криму до власної держави. За слушною думкою дослідника А. Іванця, «...після проголошення самостійності УНР займає в кримському питанні прагматичну позицію — вона намагається включити в свій склад Севастополь, проголосити українським Чорноморський флот, а на решті території мала бути проголошена держава під протекторатом України» [16, с. 239].

Але плани УНР щодо Криму не збігалися не тільки з планами її ворога, радянської Росії, але також із планами «союзника» УНР — Німеччини, котра також бажала підпорядкувати цей півострів собі. У березні 1918 р. міністр закордонних справ Німеччини Буше на запитання щодо кордонів УНР дав офіційне роз'яснення, в якому зазначив, що до неї належить Таврійська губ. без Криму [15, с. 35].

Начальник австрійського генерального штабу окупаційних військ в Україні генерал-лейтенант Арц у донесенні міністру закордонних справ Австрії Буріану дуже відверто писав: «...Головні інтереси Німеччини спрямовані через Україну та Крим до Індії. ... Шлях на Схід йде через Київ, Катеринослав та Севастополь, звідки починається морське сполучення на Батум та Трапезунд. На мою думку, німці для цієї мети мають намір залишити за собою Крим як свою колонію або в якійсь іншій формі. Вони ніколи вже не випустять зі своїх рук цінного Кримського півострова. Крім того, щоб повністю використати цей шлях, їм необхідно володіти залізничною магістраллю або встановити на ній свій панівний вплив, оскільки ж постачання цієї магістралі та Чорного моря вугіллям з Германії неможливе, то їй необхідно заволодіти та найбільш значними шахтами Донбасу» [6, с. 7–8].

Після того, як наприкінці квітня 1918 р. більшовицька Республіка Тавриди закінчила існування, панівне становище на півострові посіли німецькі війська. Займали Кримський півострів спільні українсько-німецькі війська. Але одразу ж після цього німецьке командування наказало українським частинам залишити Крим.

Разом з тим німецькі політики не поспішали ставити остаточну крапку на намаганнях УНР, а потім і Української Держави, приєднати Крим до себе. Адже Німеччина побоювалася надто рано виявити справжнє ставлення

до Центральної Ради, яке могло б поставити під загрозу українські харчові та сировинні поставки, конче потрібні Німеччині та Австро-Угорщині, щоб успішно воювати з державами Антанти [19, с. 62–72].

Таке маневрування Німеччини дало урядові УНР змогу наполягати на кінцевому врегулюванні своїх територіальних суперечностей з радянською Росією та й надалі вимагати приєднання Криму.

Своєю чергою уряд Туреччини також висував претензії на Крим. Він намагався використати події громадянської війни та приборати Крим під свій протекторат, щоб урятувати півострів від німецького загарбання. Для цього використовувалося гасло татарської самостійності, котрим Туреччина намагалася привабити все кримськотатарське населення [11, арк. 14–15].

Всі ці намагання також сприяли тому, що уряд РСФРР вирішив створити в Криму радянську республіку та відокремити півострів як від України, так і від Туреччини.

Слід зазначити, що вже після того, як було проголошено Республіку Тавриди, на початку квітня 1918 р. А. Слуцький надіслав до Раднаркому РСФРР телеграму, в якій просив московських керівників негайно підтвердити, що «Крим до України не відходить». У відповідь народний комісар у справах національностей Й. Сталін телеграфував йому, що чутки про те, що Крим відходить до України не правдиві, адже «згідно документу, котрий ми маємо ні німецький уряд, ні Київ на Крим не претендують, беруть лише материкову частину Таврійської губернії» [13, с. 97].

Отже, уряд Німеччини охоче дозволяв усім іншим мати певні надії та переконання, але сам не бажав впроваджувати до життя чужі ілюзії.

Втім, найважливіша віра українських політиків у те, що сусіди УНР чесно виконуватимуть свої ж, власноруч підписані, міжнародні умови договору, надавала Центральній Раді надію на перемогу. Тому Рада й далі боролася за встановлення свого впливу в Криму. Крім того, впевненості в тому, що Центральна Рада все робить правильно, їй надавав приїзд до Катеринослава (де в квітні 1918 р. були українські війська, котрі разом з німецькими йшли до Криму) делегації кримських татар. Під час переговорів останні заявили про «готовність прилучитися до української держави, коли запевняться їм їх національно-культурні права» [20, с. 82–83]. І потім, після того як українські війська вступили на півострів, на зустріч з ними приїжджало чимало делегацій від багатьох міст Криму, котрі заявляли, що «нетерпляче чекають українців, бо їм обридла більшовицька вакханалія» [20, с. 83].

За наказом міністра внутрішніх справ УНР, 15 квітня 1918 р. урядовця Якіма Христича було відряджено до Сімферополя для заснування в Криму філії Інформаційного бюро МВС УНР. Обов'язком філії було поширювати серед населення Криму дані про політику українського уряду, його за-

кони і «взагалі вести там працю щодо зближення Криму до України» [28, арк. 16].

19 квітня 1918 р. на засіданні Ради Народних Міністрів УНР було розглянуто питання щодо листа німецького посла Мумма «у справі Чорноморського флоту». У зв'язку з цим голові уряду та міністру закордонних справ доручалося відповісти баронові Мумму, що законом Центральної Ради Чорноморський флот було оголошено таким, що належить УНР, і уряд України «просить допомогти йому звільнити кораблі від тих злочинних більшовицьких елементів, котрі захопили їх, і привести флот до послуху Українському урядові, що проти німецьких військових сил український флот, як такий, не виступає, тому Рада Народних Міністрів зазначає, що ті кораблі, котрі зараз під орудою злочинних елементів виступають проти германських військових сил, вважаються морським призом» [26, арк. 111 зв.].

29 квітня 1918 р. у Києві відбувся державний переворот. Центральну Раду розігнали німецькі війська, а всі її закони було скасовано. Гетьманом України проголосили Павла Скоропадського. Назву Українська Народна Республіка було замінено на Українську Державу.

Таке саме становище було й на Кримському півострові. Загальне керівництво півостровом перебувало в руках німецького генерала Коша. В Криму вводилися німецькі закони та судочинство. 31 травня 1918 р. Кош оголосив наказ, за яким мешканці, котрі не виконують накази командування, мали каратися за законами німецького польового суду [1, с. 44].

На відміну від Центральної Ради, уряд П. Скоропадського з початку перебування при владі порушив питання належності півострова. Вже 10 травня Павло Скоропадський надіслав ноту німецькому послу фон Мумму, в якій писав: «...Таким чином, Україна без Криму стати сильною державою не могла б і особливо з економічного боку була б несильною. Так ненатурально відрізана від моря мусила б Україна обов'язково збільшувати намагання до захоплення цього морського побережжя, а разом з тим повстали б загострені відносини з тією державою, котрій було б передано посідання Криму» [3, с. 33].

Цілком зрозуміло, німецький уряд не хотів віддавати комусь дуже зручний стратегічний плацдарм. Тому німці використали положення III Універсалу, де Крим не було включено до складу Української Народної Республіки, як формальний привід для рішучої відмови.

Але уряд Української Держави не збирався поступатися. 30 травня німецькому послу було надіслано нову ноту, в якій зазначалося: «...Крим тісно зв'язаний економічно, політично і етнографічно з життям і населенням України. Українська Держава, з свого боку, ніколи не зможе нормально розвиватися без злуки з Кримом. Правда, коли проголошено було III Універсал Української Національної Республіки, там було зазначено, що до Укра-

їнської Держави належить тільки північна Таврида без Криму. Але, перш за все, Універсал зазначив тільки головні частини Української території, маючи на увазі, що її землі, в яких українська людність не має абсолютної більшості, приєднуються пізніше... Такий спосіб встановлення кордонів спершу тільки в загальних рисах, пояснюється також і тим, що тоді Українська Республіка розглядалася тільки як федеративна частина Росії. Так само і Крим, коли б він приєднався добровільно до України, мав бути теж федеративною одиницею Росії і таким чином автори III Універсалу розуміли, що зв'язку з Кримом, цим стратегічним і економічним форпостом України, Українська держава не губить. Нині ж, коли остаточно стала Україна на шлях цілковитої політичної незалежності, зв'язок з Кримом, яко федеративної одиниці не відбуваючої Всеросійської Федерації, може увірватися цілком, і тому, тепер, коли українські війська, за допомогою дружнього нам німецького війська захопили Крим в свої руки, постало питання про приєднання Криму до Української Держави» [3, с. 116–117]. На думку гетьманського уряду, Крим мав приєднатися до України на правах автономного краю.

Ще однією впливовою силою в Кримі були татари. Після падіння більшовицького уряду активісти «Мілли-Фірка» висунули вимогу створення на півострові власної держави. 8 травня 1918 р. в Сімферополі відновилися засідання Курултаю, котрий у той час визнали німці як верховну владу Криму. 18 травня на засіданні Курултаю було ухвалено рішення відновити на півострові незалежну державу. Крім того оголошувалося, що «кримськотатарський парламент оголосив себе тимчасовим кримським державним парламентом і бере на себе ініціативу організації крайової влади і крайового уряду». Ця постанова передбачала створення уряду, який мав складатися з прем'єр-міністра, котрого обирає парламент (на цю посаду одноголосно обрали Д. Сейдамета) та 8 міністрів. Державними мовами проголошувалися татарська та російська, державним прапором — традиційний блакитний прапор [10, арк. 58]. Проте ці намагання наштовхнулися на різкий опір з боку інших, не татарських партій та рухів, які існували на півострові.

Зі свого боку права на Кримський півострів також пред'являв уряд Радянської Росії. 8 травня 1918 р. німецькому послу було передано ноту, в якій народний комісар закордонних справ Г. Чичерін писав: «Захоплення німецькими військами російського Чорноморського флоту шляхом військового виступу через Крим на Севастополь перебуває в найбільш різкому протиріччі з Брест-Литовським договором. Заняття ж Криму суперечить заяві самого німецького уряду про те, що в склад України повинна входити Таврійська губернія, але без Криму» [18, с. 101]. Цілком зрозуміло, що німецьке командування проігнорувало вимоги, висунуті як гетьманським, так і російським урядом, вирішивши залишити Крим під своєю рукою.

Деякий час півостровом керував генерал Кош, але незабаром німці вирішили створити в Криму національний уряд. Спочатку Кош зупинився на фігурі Джаффера Сейдамета, доручивши йому сформувати уряд. Але дуже швидко з'ясувалося, що Сейдамета підтримувала тільки партія «Мілли-Фірка», а на все інше населення півострова він не впливав. Тоді 6 червня 1918 р. генерал Кош доручив сформувати уряд генералу Сулейману Сулькевичу. 21 червня в газетах було надруковано склад Кримського крайового уряду, до якого, крім Сулькевича (займав посади прем'єр-міністра, керівника міністерством закордонних справ і міністра внутрішніх, військових та морських справ) увійшли: князь С. Горчаков (товариш прем'єр-міністра, виконувач обов'язків міністра внутрішніх справ), Т. Рапп (міністр землеробства, крайового майна та постачання), В. Налбандов (керівник міністерства народної освіти і віросповідань, крайовий контролер і крайовий секретар), П. Соковнін (міністр народної освіти і віросповідань), Л. Фріман (міністр шляхів сполучення, пошт і телеграфів), А. Ахматович (міністр юстиції), Д. Сейдамет (міністр закордонних справ), Є. Молдавський (міністр постачання), Д. Нікіфоров (керівник міністерства фінансів, торгівлі й промисловості), граф В. Татищев (міністр фінансів, промисловості, торгівлі та праці) [21, с. 12–13; 1, с. 47]. Для того, щоб не відштовхнути від себе кримськотатарські національні сили, німецька адміністрація, крім введення до складу уряду Д. Сейдамета, призначила дуже популярного С. Айвазова кримським послом у Туреччині [14, с. 43].

Через кілька днів після призначення С. Сулькевич, відповідаючи на питання щодо своїх майбутніх дій, зазначав, що він докладе всіх зусиль, щоб усунути всі міжнаціональні тертя, послабити класовий антагонізм, проведе широку децентралізацію влади. В зовнішній політиці він намагався підтримувати суворий нейтралітет [10].

Уряд Сулькевича скасував декрети й розпорядження радянської влади і оголосив чинними закони колишньої імперії, повернув націоналізовані підприємства та маєтки колишнім власникам, запровадив військово-польові суди для «налагодження спокою та порядку» [18, с. 107–108].

29 червня 1918 р. Рада міністрів Кримського крайового уряду ухвалила повернути на місця звільнених з роботи царських чиновників. Родини білогвардійців, яких розстріляли за часів радянської влади, мали отримати підвищену пенсію. Державним гербом Криму визнавали герб колишньої Таврійської губ. [22, с. 94].

5 липня Кримський крайовий уряд виступив з офіційною заявою про те, що «двох урядів в Криму бути не може», а тому Курултай позбавлявся прав національного парламенту. Одночасно з цим уряд оголосив, що він визнає

культурно-національну автономію Криму [10, арк. 65]. Курултай намагався протестувати. 21 липня до німецького штабу надійшла декларація, в якій зазначалося, що для успішного керування державою слід перетворити Крим на незалежне і нейтральне ханство, яке управлятиметься, спираючись на німецьку і турецьку політику, й буде вільним від панування та політичного впливу Росії. Окрім цього в ній зазначалося, що ханство повинне мати власний татарський уряд і військо для «збереження порядку в країні» [10, арк. 66]. Але відповідь німців була різко негативною.

Так само як проти татар, Кримський крайовий уряд боровся й проти українського руху. Негайно після одержання влади він почав запроваджувати політику, спрямовану на відрив півострова від України. Всі заходи Української Держави ігнорувалися. Розпочалося переслідування українських газет, громад та ін. Так, наприклад, було заборонено приймати навіть урядові телеграми з Києва, складені українською мовою [3, с. 32].

Відкидаючи вимоги уряду Української держави, Кримський крайовий уряд звернувся по допомогу до Німеччини. 21 липня було вирішено відправити до Берліна делегацію, яка мала добитися від німецького уряду визнання незалежності Криму від України, одержання позик та налагодження торговельних відносин з Німеччиною [9, с. 308].

Одразу ж після початку свого панування в Криму німецькі війська налагодили вивезення продовольства до Німеччини. Туди забирали хліб, худобу, птицю, реманент та ін. Якщо додати, що багато продуктів було вивезено з Криму ще під час володарювання більшовиків, стане зрозумілим, що незабаром становище на півострові різко погіршилося. Ціни на продовольчі товари з квітня по серпень 1918 р. вирости: на масло — більш ніж у 2 рази, на яйця — в 2 рази, на крупу — в 3 рази. В деяких містах вводилися картки на хліб. Так, у Ялті хлібна норма дорівнювала 200 г для дорослого та 100 г для дитини [18, с. 109].

Таке становище викликало масові страйки робітників підприємств, тююнових фабрик, службовців аптек та ін. Селяни відмовлялися повертати землю її колишнім хазяям, сплачувати за оренду та ін. Такі настрої більшовики використали для зміцнення свого впливу на маси.

Підпорядкувати собі населення Кримського півострова намагався й гетьманський уряд. Перш за все, він звернувся до уряду Сулькевича з пропозицією приєднати Крим до України на засадах автономії. Але Кримський крайовий уряд, не бажаючи залежати від Києва, вів курс на зміцнення антиукраїнської кампанії. Тоді Українська держава з середини серпня оголосила про економічну блокаду Криму. Було припинено залізничний та морський рух, торгівлю. Поставки з Криму до Німеччини продуктів харчування опинилися на межі зриву.

Це змусило німецький уряд звернутися до голови ради міністрів Ф. Лізогуба з телеграмою, в якій пропонувалося провести переговори в Києві. У середині вересня до Києва прибула кримська делегація [3, с. 34].

Під час переговорів виявилася різниця в ставленні різних сторін до належності півострова. Якщо представники гетьманського уряду намагалися вирішити всі спірні питання, то представники кримського уряду бажали тільки поновити економічні зв'язки з Україною, не вирішуючи проблему територіальної належності. У зв'язку з цим українська сторона відмовилася вести переговори далі. Вона запропонувала надіслати до Києва іншу делегацію, складену з представників головних національних груп.

Внаслідок подальших переговорів було вироблено прелімінарні умови входження півострова до складу України. В I пункті цього документа зазначалося: «Крим з'єднується з Українською Державою на правах автономного краю під єдиною верховною владою його світлості пана гетьмана» [3, с. 114]. В компетенцію українського уряду передавалася зовнішня та митна політика, керівництво армією та флотом. Спільною була фінансова система, експлуатація залізниць, пошт і телеграфу. Кримський півострів одержував свій крайовий уряд, народні збори, які розробляли місцеве законодавство, а також територіальне військо, адміністрацію і статс-секретаря в справах Криму при раді міністрів Української Держави. Передбачалося, що півострів матиме власний бюджет [3, с. 34].

Згідно з домовленостями, ці умови мав розглянути й затвердити Курултай зі з'їздами національних і громадських організацій Криму. Але в листопаді 1918 р. почалося повстання проти гетьмана П. Скоропадського.

13 листопада для керування повстанням проти гетьмана утворилася Директорія. До її складу входили В. Винниченко (голова), С. Петлюра (головний отаман), Ф. Швець, О. Андрієвський, А. Макаренко. Основною військовою силою повстання були січові стрільці на чолі з полковником Є. Коновальцем.

Револуційні події в Німеччині змусили німецьке командування вивести свої війська за межі України. Тому в боротьбі з повстанням гетьман не мав змоги використовувати німецькі війська. Своїх військ в Українській Державі було мало. Ще в червні 1918 р. військовий міністр генерал Рогоза видав наказ, за яким з української армії звільнялися офіцери військового часу, з наданням їм права «доучуватися в стані юнкерів» у військових училищах. Це розпорядження зменшило армію гетьмана і створило значну кількість ворогів цієї армії. Цим скористався С. Петлюра, який почав вербувати таких офіцерів до свого війська [8, с. 223].

Директорія відновила Українську Народну Республіку, її закони, прийняла рішення про передання землі селянам без викупу. Але стан держави був

дуже важким. 13 листопада 1918 р. радянський уряд Росії анулював Брестський мирний договір і повів боротьбу за приєднання до Росії всіх українських земель. Щоб зберегти видимість невтручання, було створено Тимчасовий робітничо-селянський уряд України. Водночас радянські війська під керівництвом В. Антонова-Овсієнка почали завойовувати українську територію.

Повстання Директорії відзеркалилося й на стосунках з Кримом. Воно поклато край намірам гетьмана приєднати Крим до України. Після відходу німецьких військ уряд С. Сулькевича залишився без підтримки, вічна-віч з населенням півострова, серед якого він не мав підтримки, та радянськими військами, що наближалися. В самому уряді Сулькевича зріли протилежні погляди. Ще у вересні з його складу вийшли Рапп, Налбандов, Горчаков. У жовтні Сімферопольська міська рада вирішила добиватися відправлення уряду у відставку. Через деякий час такі вимоги висунули думи інших міст півострова. 14 листопада 1918 р. уряд Сулькевича пішов у відставку.

Тим часом завершилася світова війна. Держави Антанти, побоюючись, що після відходу німців територію Криму займе радянська Росія, вирішила надіслати туди свої війська. В листопаді об'єднана англо-французька ескадра у складі 3 дредноутів, 8 крейсерів, 12 міноносців та великої кількості транспортів прибула на Севастопольський рейд. У грудні в Севастополі було висаджено англійський десантний загін у кількості 500 осіб, французький — 3 тис. та грецький — 2 тис. Таким чином, у грудні 1918 р. в Севастополі перебували сухопутні війська союзників (без особового складу військового флоту) в складі 5,5 тис. осіб [18, с. 125]. На вимогу Антанти, уряди Італії та Греції також направили свої кораблі та піхоту в порти півдня України і Криму. Загальна чисельність антантівських військ у Криму, на той час досягала 10 тис. [7, с. 22].

15 листопада на з'їзді представників міст, повітів та волосних земств було сформовано новий (другий) склад Кримського крайового уряду на чолі з Соломоном Кримом (голова Ради міністрів, міністр землеробства й крайового майна). До його складу ввійшли М. Богданов (міністр внутрішніх справ), адмірал В. Канін (морський міністр), генерал М. Будчик (керівник військового міністерства), В. Набоков (міністр юстиції), М. Винавер (міністр зовнішніх справ), П. Боровський (міністр праці, крайовий секретар і контролер, виконавець обов'язків керівника справами Ради міністрів), О. Барт (міністр фінансів), О. Стевен (міністр продовольства, торгівлі та промисловості, виконавець обов'язків міністра шляхів сполучення, пошт, телеграфів і громадської роботи), С. Ніконов (міністр народної освіти і віросповідань, голова медичної ради при міністерстві внутрішніх справ), М. Колишкевич (керівник крайової канцелярії) [21, с. 13–14; 22, с. 102].

В діяльності уряд спирався на союзників. Після появи військ Антанти в Криму з'явилися й частини Добровольчої армії, які до цього діяли на Північному Кавказі. 22 листопада до Керчі з Кубані переправилися перші частини. 25 листопада в Ялті висадився Корніловський добровольчий полк, а в Сімферополі — загін козаків [18, с. 128].

Першочерговими завданнями уряд вважав: зближення з усіма державними організаціями, які прагнули до «возз'єднання Криму з єдиною Росією на основі російської державності»; відбудову органів «громадського самоврядування» та переобрання їх згідно з законами Тимчасового уряду; скликання Кримського крайового сейму; рішучу боротьбу з більшовизмом, щоб припинити зростання його впливу на маси. В зовнішній політиці проголошувалася вірність союзникам. Другий Кримський крайовий уряд різко виступав проти вимог кримських татар про надання їм культурно-національної автономії та самоврядування [12, арк. 1].

Уряд С. Крима не мав можливості втручатися в справи Добровольчої армії, а армія — в справи уряду. Але з перших днів між Кримським крайовим урядом та командуванням армії почалися чвари. Командири армії часто ігнорували розпорядження уряду. Уряд, в свою чергу, вважав себе незалежним від генерала А. Денікіна, тому виконував розпорядження тільки командування союзних військ.

Уряд С. Крима (в складі якого були чотири кадети, есер та меншовик) дещо зробив, щоб поліпшити становище населення півострова. Було видано розпорядження про дозвіл діяльності профспілок, створено комісію з праці. В грудні 1918 р. прийнято рішення повернути мешканцям Криму гроші, які вилучили більшовики в формі контрибуцій. Розглядалися заходи з компенсації збитків, завданих власникам заводів та фабрик. Було відновлено обіг старих відсоткових паперів.

Почався випуск нових грошей. Та одночасно з ними в обігу були різноманітні грошові одиниці: царські («романівки»), «керенки», донські паперові гроші — «дзвоники», українські карбованці, німецькі марки, французькі франки, англійські фунти, американські долари, купони від різних процентних паперів, позик, лотерейні квитки (надруковані урядом С. Крима) та ін. [18, с. 129–130]. Але гроші дуже швидко знецінювалися, що призводило до зростання цін на продовольство. Якщо в грудні 1918 р. становище в деяких містах дещо поліпшилося, то у січні — лютому 1919 р. ціна на масло зросла більш ніж у 2 рази, на яйця — в 3 рази. Різко піднялася ціна на хліб [18, с. 142].

Якщо Директорія, змушена вести боротьбу як з радянською Росією, так і зі збройними повстаннями всередині України, не мала змоги приділяти достатньо уваги приєднанню Криму, то зовсім інакше поставився до цієї проблеми уряд РСФРР. Негайно після скасування Брестського миру він акти-

візував військові дії в Україні, й уже 3 січня 1919 р. більшовицькі війська зайняли Харків, а 5 лютого — Київ. 6 січня 1919 р. український радянський уряд почав надсилати до Криму своїх агітаторів для створення партизанських загонів. Ця робота виконувалася дуже вдало. Підпільний Кримський обласний революційний комітет у повідомленні до Москви зазначав: «Організуються, по всьому Криму, в усіх містах та селах бойові загони. ... Маємо можливість закупати зброю, кулемети та вибухові речовини» [1, с. 61]. Було створено підпільний обласний революційний комітет, який отримав завдання підготувати на півострові збройне повстання. Воно мало допомогти більшовикам загарбати владу на півострові. Тому в кінці 1918 — на початку 1919 рр. партизанські загони виникли майже в усіх кримських містах.

У січні — лютому 1919 р. Кримський крайовий уряд намагався провести мобілізацію населення півострова до Добровольчої армії. Однак ці заходи завершилися цілковитою невдачею. Мешканці Криму не бажали вступати до армії А. Денікіна через ставлення самого Денікіна до майбутнього статусу як Криму, так і України в цілому. Свідок цих подій так характеризував політику Денікіна: «Але, заглиблюючись до України в пошуку співчуття у населення, що звикло володіти власною, а не спільною землею, намагаючись використовувати живі сили цього населення та отримувати хліб, Денікін тим не менш не звертав уваги на буревій національного піднесення, що пролетів по всьому цьому великому краю... Розглядаючи увесь український національний рух лише як кабінетно вигаданий винахід купки інтелігентів закордонного походження, Денікін викликав відкрите зіткнення з петлюрівцями в перший же день зайняття Києва з приводу підняття прапора над будинком міської думи» [8, с. 238].

Таке ставлення Денікіна, який обстоював гасло «єдиної та неподільної Росії», невдовзі загострило суперечки між ним та національними прагненнями різних політичних сил. В свою чергу, більшовики, які робили заяви про «право націй на самовизначення», приваблювали різні верстви населення колишньої імперії.

Тому невдовзі більшовицькі партизанські загони дістали підтримку місцевого населення. В лютому 1919 р. становище на півострові загострювалося. 13 лютого командувач Кримсько-Азовської Добровольчої армії генерал Боровський в доповіді Денікіну писав: «Всі дані доводять енергійну працю місцевих і прибулих більшовиків по організації повстання усередині Криму. ... Без усякого сумніву, головним вогнищем є Севастополь» [22, с. 116].

Щоб якось виправити становище, 25 лютого 1919 р. Денікін оголосив у Криму стан війни [1, с. 86].

В березні ситуація на півострові стала ще загрозливішою для Добровольчої армії. Населення, яке розчарувалося в уряді С. Крима та А. Денікіна, все прихильніше реагувало на пропаганду більшовиків. Почалися страйки май-

же на всіх великих підприємствах. Невдовзі вони переросли в загальний страйк 15–22 березня. В кінці березня — на початку квітня 1919 р. більшовицькі війська підступили до Криму.

Таким чином, протягом 1918–1919 рр. у Криму тривала розбудова нових органів влади та управління, спрямованих на налагодження економічного та політичного стану на півострові після руйнації, завданої більшовицьким володарюванням. Два склади Кримського Крайового уряду, спираючись на різні військові сили, намагалася закріпитися як офіційна влада. В цей час закладалися підвалини відносин кримського уряду з урядом Української Держави. Проте ні в першого, ані у другого так і не вистачило часу для впровадження в життя власних програм.

1. Борьба за Советскую власть в Крыму. Сборник документов и материалов. — Т. 2. Май 1918 г. — Ноябрь 1918 г. — Симферополь : Крымиздат, 1961. — 342 с.

2. Бочагов А. К. Милли-Фирка. Национальная контрреволюция в Крыму / Бочагов А. К. — Симферополь : Крымгосизд, 1930. — 117 с.

3. Боечко В. Д. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан / Боечко В. Д., Ганжа О. І., Захарчук Б. І. — К. : Основи, 1994. — 253 с.

4. Бунегин М. Ф. Революция и гражданская война в Крыму / Бунегин М. Ф. — Симферополь : Крымиздат, 1927. — 336 с.

5. Возгрин В. Е. Исторические судьбы крымских татар / Возгрин В. Е. — М. : Мысль, 1992. — 446 с.

6. Вольфсон Б. Изгнание германских оккупантов из Крыма / Вольфсон Б. — Симферополь : Красный Крым, 1939. — 254 с.

7. Гарчев П. І. Про створення Кримської Радянської Республіки в 1919 р. / П. І. Гарчев, В. В. Овод // Український історичний журнал. — 1992. — № 4. — С. 78–94.

8. Герасименко В. К. Махно / В. К. Герасименко // Деникин — Юденич — Врангель / Под ред. С. А. Алексеева. — М. — Л., 1927. — 117 с.

9. Гражданская война и военная интервенция в СССР. энциклопедия. / Под ред. С. С. Хромова. — М. : Советская энциклопедия, 1983. — 1080 с.

10. Державний архів Автономної Республіки Крим. — Ф.-П. 150. — Оп. 1. — Спр. 109.

11. Там само. — Ф.-П. 150. — Оп. 1. — Спр. 776.

12. Там само. — Ф.-П. 1000. — Оп. 3. — Спр. 1.

13. Зарубин А. Г. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму / А. Г. Зарубин, В. Г. Зарубин. — Симферополь, 1997. — 284 с.

14. Зарубин А. Г. К истории Милли-Фирка (Национальной партии) / А. Г. Зарубин. // Крымский музей. — 1994. — № 1. — С. 56–64.

15. Зарубин А. Г. Крымско-татарское национальное движение в 1917–1921 гг. Документы / А. Г. Зарубин // Вопросы развития Крыма (научно-практ. дискуссионно-аналитический сборник). — Вып. 3. — Симферополь, 1996. — С. 118–134.

16. Іванець І. Кримський вектор політики гетьмана Скоропадського: новий підхід чи наслідування Центральної Ради / І. Іванець // Гетьман Павло Скоропадський і Українська Держава 1918 року. Науковий збірник. — К., 1998. — 386 с.

17. Королёв В. И. Черноморская трагедия (Черноморский флот в политическом водвороте 1917–1918 гг.) / Королев В. И. — Симферополь : Таврия, 1994. — 37 с.

18. Надинский П. Н. Очерки по истории Крыма / Надинский П. Н. — Симферополь : Крымиздат, 1957. — Ч. 2. — 451 с.
19. Притуляк П. П. Економічний договір УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною 1918 р. / П. П. Притуляк // Український історичний журнал. — 1997. — № 1. — С. 37–54.
20. Сергійчук В. Український Крим / Сергійчук В. — К., 2001. — 157 с.
21. Состав правительств Крыма периода гражданской войны // Известия Крымского республиканского краеведческого музея. — 1995. — № 11. — С. 24–43.
22. Хроника революционных событий в Крыму. 1917–1920 гг. — Симферополь : Крымиздат, 1969. — 381 с.
23. Чирва И. С. Крым революционный. Историко-партийный очерк / Чирва И. С. — К., 1963. — 542 с.
24. Чумак В. Кримська карта / В. Чумак // Політика і час. — 1994. — № 9.
25. Чумак В. Україна і Крим. Спільність історичної долі: феномен на межі Європи і Сходу / Чумак В. — К., 1995. — 88 с.
26. Центральний Державний архів вищих органів влади і управління України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 4.
27. Там само. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 5.
28. Там само. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 132.
29. Центральний Державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 57. — Оп. 2. — Спр. 76.

О. П. Гужва, П. Подорожний

УДК: 130.2: 7.01:93

ДРАМАТУРГІЧНА НАПРУГА В ХУДОЖНІЙ КУЛЬТУРІ ДОБИ МОДЕРНУ

Драматургічна напруга — усталена ознака всіх проявів духовного буття, його об'єднана сила, що знаходить виявлення в результатах людської діяльності, з яких складається єдине поле культури і формується творча особистість. Власне, за драматургічною напругою музичних та поетичних творів початку минулого століття вгадується нескінченність духовних колізій, що охоплюють гостро суперечливу історичну добу, в межах якої утворюється єдиний конфліктний вузол, неможливість розв'язання якого відчувається й нині.

Ключові слова: драматургічна напруга, драматургія того, що не сталося, відчуженість, симфонія, поетичне слово.

Драматургическая напряженность — устоявшийся признак всех проявлений духовного бытия, его объединяющая сила, которая находит выявление в результатах человеческой деятельности, составляющих единое поле культуры, и формирующих творческую личность. Собственно, за драматургической напряженностью музыкальных и поэтических произведе-